Dhaka University Journal of Persian (Academic-Research) Year: 8, Issue: 8, June 2023
Dhaka, Bangladesh. ISSN : 2791-0679
مجلهٔ فارسی دانشگاه داکا (علمی - پژوهشی)، سال: ۸، شماره: ۸، ژوئن ۲۰۲۳م

Tashrihul-Aqwam: A Persian Account of the Perso-Indian Cultural Interaction during the Mughal Era and beyond

Akhlaque Ahmad 'Ahan'[1]
Rossana Heshmatipour[2]

ARTICLE INFO

Article type
Academic-Research

Received
15 May 2025

Revised
30 September 2026

Accepted
19 October 2026

Published online
26 October 2026

Printing date of Publication
30 October 2026

Keywords:
Tashrihul-Aqwam, James Skinner, Indology, Social structure, Ethnic groups of India, Mughals, Ethnographic studies.

ABSTRACT

As a medium for official, literary, scientific, and cultural affairs, Persian language has exerted a profound influence on the history and civilization of the Indian subcontinent. Persian books, documents and texts serve not only as valuable sources for the study of Indian history and culture but also as bridges connecting diverse cultures and civilizations. Historical records indicate that for several centuries, Persian served as a vehicle for political and diplomatic communication among the rulers and state officials of the subcontinent; official documents and correspondence were drafted in Persian, and the language played a pivotal role in expanding political and cultural influence across the region.

Numerous Persian-language texts were also produced as primary sources for the study of the history, sociology, and culture of the Indian subcontinent. Among them, Tashrihul-Aqwam (An Account of the People) by Colonel James Skinner, which examines India's diverse ethnic, caste and cultural groups in detail, offers valuable insights into their habits, customs, and social and economic structures. The author's emphasis on the social structure and ethnic strata of Indian societies makes this work unique in the field of ethnographic studies.

Authored in 1825, this book offers a meticulous and in-depth examination of India's social structure, diverse ethnic groups, and cultural characteristics. As a valuable resource, it not only affirms the significance of the Persian language in the Indian subcontinent but also provides a deeper understanding of the complex society of that era.

1. PhD, Head, Centre of Persian and Central Asian Studies, School of Language, Literature and Culture Studies, Jawaharlal Nehru University, New Delhi, India. Email: akhlague.ahan@gmail.com
2. PhD, Researcher in Historical Geography, Iran; Former Head, Iranology Foundation, Qazvin; Graduate of Aligarh University, India. Email: rossanahesh@gmail.com

How to Cite: 'Ahan', Akhlaque Ahmad., & Heshmatipour, Rossana (2026). *Tashrihul-Aqwam: A Persian Account of the Perso-Indian Cultural Interaction during the Mughal Era and beyond*, Dhaka University Journal of Persian, 8(8), 9-26. **DOI: https://doi.org/10.68651/dujp.v8i1.16**

تشریح الاقوام: بازتابی از تعامل زبان فارسی و فرهنگ‌های محلی هند در دورهٔ گورکانیان و پس از آن

پروفسور اخلاق احمد آهن[۱]
دکتر رُسانا حشمتی پور[۲]

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: علمی - پژوهشی
تاریخ دریافت:
۲۵ اردیبهشت ۱۴۰۴
تاریخ بازنگری:
۸ مهر ۱۴۰۵
تاریخ پذیرش:
۲۷ مهر ۱۴۰۵
تاریخ نشر آنلاین :
۴ آبان ۱۴۰۵
تاریخ انتشار:
۸ آبان ۱۴۰۵

واژه‌های کلیدی:
تشریح‌الاقوام، جیمز اسکینر، هندشناسی، ساختار اجتماعی، اقوام هند، گورکانیان، مطالعات مردم‌نگاری.

چکیده

زبان فارسی در شبه‌قارهٔ هند، به واسطهٔ نقش خود به عنوان زبان رسمی، ادبی، علمی و فرهنگی، تأثیرات عمیقی بر تاریخ و تمدن این منطقه داشته است. آثار و متون به زبان فارسی نه تنها منابعی ارزشمند برای مطالعهٔ تاریخ و فرهنگ هند هستند، بلکه به عنوان پل‌های ارتباطی میان فرهنگ‌ها و تمدن‌ها عمل کرده‌اند. مستندات تاریخی نشان از آن دارد که طی چندصد سال، زبان فارسی به عنوان ابزاری برای برقراری ارتباطات سیاسی و دیپلماتیک میان حکمرانان و مقامات دولتی شبه‌قارهٔ هند مورد استفاده قرار می‌گرفته و اسناد و مکاتبات دولتی به زبان فارسی نوشته می‌شد و این زبان، عامل مهمی برای گسترش نفوذ سیاسی و فرهنگی در شبه‌قاره محسوب می‌شد.

همچنین متون متعددی به زبان فارسی از منابع اصلی برای مطالعهٔ تاریخ، جامعه‌شناسی و فرهنگ شبه‌قارهٔ هند نوشته می‌شدند. از جمله این منابع، می‌توان به کتاب تشریح‌الاقوام نوشتهٔ کرنل جیمز اسکنر اشاره کرد که به تفصیل به بررسی اقوام و فرهنگ‌های مختلف هند می‌پردازد و اطلاعات ارزشمندی در خصوص عادات، رسوم، ساختارهای اجتماعی و اقتصادی این اقوام ارائه می‌دهد. تأکید نویسنده در این کتاب بر ساختار اجتماعی و طبقات قومی جوامع هند بوده که از نظر مطالعات مردم‌نگاری در نوع خود بی‌نظیر است.

این کتاب که در سال ۱۸۲۵ میلادی (۱۲۴۱ هجری قمری) به رشتهٔ تحریر درآمده، به بررسی دقیق و موشکافانهٔ ساختار اجتماعی، اقوام گوناگون و ویژگی‌های فرهنگی هند می‌پردازد و به عنوان یک منبع ارزشمند، علاوه بر صحه‌گذاری بر ارزش و اهمیت زبان فارسی در شبه‌قارهٔ هند، درک عمیق‌تری از جامعهٔ پیچیدهٔ آن زمان ارائه می‌دهد.

---

۱. رئیس مرکز مطالعات زبان فارسی و آسیای میانه، دانشکده زبان و ادبیات و فرهنگ، پروفسور دانشگاه جواهر لعل نهرو، دهلی نو، هند. ایمیل: akhlague.ahan@gmail.com

۲. پژوهشگر جغرافیای تاریخی، ایران، رییس سابق بنیاد ایران شناسی قزوین، فارغ التحصیل از دانشگاه علیگر هند. ایمیل: rossanahesh@gmail.com

شیوهٔ ارجاع دادن: آهن، اخلاق احمد و حشمتی‌پور، رُسانا (۲۰۲۶). *تشریح‌الاقوام: بازتابی از تعامل زبان فارسی و فرهنگ‌های محلی هند در دورهٔ گورکانیان و پس از آن*، مجلهٔ فارسی دانشگاه داکا، سال: ۸، شماره: ۸، ص ۰۹-۲۶ . **DOI: https://doi.org/10.68651/dujp.v8i1.16**

مقدمه

زبان فارسی به عنوان یکی از زبان‌های مهم و تأثیرگذار در شبه قاره هند، از دیرباز نقشی حیاتی در تاریخ، فرهنگ و اجتماع این منطقه ایفا کرده است .این زبان به عنوان یک پل ارتباطی، زمینه‌ساز تبادلات فرهنگی و علمی بین ایران و هند بوده و میراث غنی و پربهایی را بر جای گذاشته است . (Eaton, 2019; Alam, 2004)

کتاب تشریح الاقوام، تألیف کرنل جیمز اسکینر، یک سند تاریخی ارزشمند به زبان فارسی است که به بررسی جوامع مختلف هند در اوایل قرن نوزدهم می‌پردازد .این اثر که در سال ۱۸۲۵میلادی ، تالیف شده، نه تنها یک منبع مردم‌شناختی و هندشناسی است، بلکه دیدگاهی منحصربه فرد از ساختار اجتماعی، آداب و رسوم، باورهای مذهبی و حرفه‌های گوناگون اقوام هندی ارائه می‌دهد تشریح الاقوام با هدف درک بهتر پیچیدگی‌های جامعه هند توسط حکومت بریتانیا نگاشته شده است و به همین دلیل، از منظر یک ناظر استعماری به این جوامع می‌نگرد .کتاب موصوف با تصحیح و تدوین پروفسور آذرمیدخت صفوی در سال ۲۰۱۴ به چاپ رسیده است .این مقاله به صورت توصیفی و از طریق مطالعات کتابخانه‌ای ضمن بررسی جایگاه زبان فارسی در شبه قاره هند به شرح و بررسی کتاب تاریخی تشریحاالاقوام می‌پردازد .

۱. تشریح‌الاقوام و زمینه تاریخی تألیف آن

۱-۲ اطلاعات کلی کتاب

نسخه اصلی در کتابخانه موزه بریتانیا تحت شماره ۲۷,۲۵۵ موجود ، و کپی آن در کتابخانهٔ بخش تاریخ، دانشگاه اسلامی علیگر، قابل دسترسی است.

سال تألیف: ۱۸۲۵ میلادی (۱۲۴۱ هجری قمری). تصحیح و چاپ، توسط پروفسورآذرمیدخت صفوی، ۲۰۱۴.

ناشر: مرکز تحقیقات فارسی دانشگاه اسلامی علیگر و مرکز تحقیقات فارسی رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران - دهلی نو- شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۳۹-۶۷۹-۴

موضوع کتاب: بررسی ساختار اجتماعی و فرهنگی اقوام هندی

۲-۲ درباره نویسنده کتاب و دلیل نگارش آن

جیمز اسکنر در سال ۱۷۷۸ م، در هند به دنیا آمد. پدرش سرباز اسکاتلندی ارتش بریتانیا در هند و مادرش راجپوت بود. اسکنر تحت نظارت ژنرال پیرون از ۱۷۹۶ تا ۱۸۰۳ م، در هند به خدمت سربازی درآمد و در همان جا ارتقا و به درجه سپهبدی رسید. وی در شهر هانسی هند در سال ۱۸۴۱ م، درگذشت.

جیمز اسکنر، *تشریح الاقوام* را برای *سر جان ملکم*، مورخ انگلیسی و نویسند کتاب ارزشمند *تاریخ ایران* نوشته است، چنان که خود در ابتدای کتاب آورده است:

"...از روی کتب *بید* و *شاستر* و اظهار مردم ثقات هر فریق از لهجهٔ سمسکرت به زبان فارسی به عبارت شسته و صاف بلا تکلّف و تصنّع به کمال اختصار ترجمه ... به اتمام رسانیده به **تشریح الاقوام** موسوم نموده به طریق پیشکش به جناب مستطاب صاحب عالیقدر،... واقف دقایق فضل و حکم **جنرل سرجان ملکم**...ارسال نموده از جناب ایزد پاک امید آنست که این تحفهٔ محقّر هر چند به قدر والا پایگی آن سرور عالی گوهر... به طریق یادگار درین جهان ناپایدار پایدار ماند."

۲-۳ پرسش‌های پژوهش

نقش و جایگاه زبان فارسی در ساختار اجتماعی، فرهنگی و سیاسی شبه قاره هند چگونه بوده است؟

آیا نگارش زبان در کتاب *تشریح الاقوام* به عنوان یک زبان میانجی در تبادلات فرهنگی و اجتماعی در شبه قاره هند عمل کرده است ؟

۲-۴ اهداف و رویکرد نویسنده تشریح‌الاقوام

کرنل جیمز اسکینر با هدف شناخت بهتر جامعه هند، تلاش کرده است تا با استفاده از منابع معتبر مانند وداها و دیگر متون دینی، توصیف دقیقی از ساختار اجتماعی و گروه‌های مختلف هندی ارائه دهد .او با دقت در بررسی کتب دینی و گفتگو با کارشناسان محلی، اطلاعات جامعی را جمع آوری کرده است، اگرچه به نظر می‌رسد، خود با زبان سانسکریت آشنایی چندانی نداشته و از مترجمان کمک گرفته است.(Truschke, 2016; Eaton, 2019)

۳ . ساختار و محتوای کتاب تشریح‌الاقوام

این کتاب شامل مقدمه‌ای از نویسنده و سه فصل اصلی است. فصل اول به بررسی اوضاع امپراتوری مغول از تیمور تا اکبر شاه دوم می‌پردازد. فصل دوم به بررسی دقیق گروه‌های مختلف هندو اختصاص دارد و در فصل سوم نیز ساختار مسلمانان بررسی می‌شود.

(فصل اول: احوال شاه هند، بررسی تاریخچه حکومت گورکانیان از امیر تیمور تا اکبر شاه دوم و علل زوال این حکومت.

فصل دوم: بررسی دقیق و مفصل اقوام هندو، شامل دو بخش اصلی:

بخش اول: طبقات اجتماعی (دنیا داران) شامل چهار *وارنا* یا کاست اصلی (*برهمن، کشاتریا، ویش، شودر*) و زیرگروه‌های آن‌ها.

بخش دوم: احوال درویشان و فقرا، شامل گروه‌های مختلف فقرای مسلمان و هندو و ویژگی‌های آن‌ها.

فصل‌های دیگر: بررسی گروه‌های شغلی، کشاورزان، صنعتگران، و پیشه‌وران، و نیز بررسی آداب و رسوم و زیرساخت‌های اجتماعی.

به طور کلی تاکید این اثر بر گروه‌های مختلف اجتماعی، از جمله کاست‌ها، قبایل و جوامع متنوع هندی است.

۳-۱ ویژگی‌های اساسی کتاب تشریح‌الاقوام

دقت و جزئیات :اسکینر با دقت و جزئیات فراوان، به توصیف جوامع مختلف پرداخته است و اطلاعات ارزشمندی در مورد آداب و رسوم، باورها، حرفه‌ها و سازمان‌های اجتماعی آنها ارائه می دهد.(Bayly, 1983)

رویکرد استعماری :این موضوع را باید در نظر داشت که این اثر از منظر یک ناظر استعماری به جوامع هندی نگاه می‌کند. (Bayly, 1983)

تنوع قومی :کتاب به خوبی تنوع قومی و اجتماعی شبه قاره هند را نشان می‌دهد و به درک پیچیدگی‌های جامعه هند کمک می‌کند. (Eaton, 2019)

۳-۲ اهمیت تاریخی و فرهنگی کتاب

تشریح الاقوام به عنوان یک منبع ارزشمند در تاریخ نگاری هند و انسان‌شناسی، شناخته می‌شود . این اثر به ما کمک می‌کند تا درک عمیق‌تری از تنوع فرهنگی و اجتماعی هند پیدا کنیم و به ویژه هویت اقوام و نحوه زندگی آنها را بررسی کنیم .این کتاب نه تنها یک منبع تاریخی بلکه یک منبع علمی و فرهنگی است که به خوبی تجلی‌گر تنوع جوامع هندی و پیچیدگی‌های فرهنگی آنهاست. (Chatterjee, 2009)

۳-۳ نکات مهم کتاب

زوال گورکانیان و زبان فارسی :در فصل اول کتاب به زوال حکومت گورکانیان اشاره شده است .این موضوع نشان می‌دهد که حتی با وجود زوال سیاسی، زبان فارسی همچنان اهمیت خود را حفظ کرده بود. زبان فارسی در دوران امپراتوری مغول به عنوان زبان رسمی اداری، فرهنگی و ادبی در سراسر شبه قاره هند، از جمله منطقه بنگال که بعدها بنگلادش شد، رواج داشت .این زبان، زبان دربار و نخبگان بود و در امور حکومتی، ادبیات، شعر و مکاتبات رسمی به کار می‌رفت .حضور زبان فارسی به عنوان زبان مسلط در منطقه، تأثیر عمیقی بر فرهنگ، زبان و ادبیات بنگال گذاشت . بسیاری از واژه‌ها و اصطلاحات فارسی وارد زبان بنگالی شدند و ساختارهای ادبی و فرهنگی منطقه را تحت تأثیر قرار دادند. (Alam, 2004; Chatterjee, 2009)

- تقسیم‌بندی‌های اجتماعی :در بخش‌هایی از کتاب به تقسیم‌بندی‌های اجتماعی هندوها و مشاغل مختلف اشاره شده است .این نشان می‌دهد که چگونه زبان فارسی در توصیف و سازماندهی جامعه نقش داشته است(Bayly, 1983)
- درویشان و فقرا: در فرازهایی از کتاب به بررسی درویشان و فقرا، هم از میان هندوها و هم مسلمانان اشاره شده است.
- شاهان اود: اشاره به شاهان اود و نسب شیعه بودن آنها، نشان می‌دهد، زبان فارسی در دربارها و بین طبقه حاکم اهمیت داشته است.
- تاثیرات مذهبی: در صفحاتی از کتاب به تاثیرات مذهبی بر فرهنگ و زبان جامعه هند اشاره شده است و توصیفاتی از نقش زبان فارسی در جامعه آن روز دارد.
- تنوع زبانی: تنوع زبانی هند و اهمیت زبان فارسی در میان این تنوع، از نکات قابل توجه کتاب است.
- زبان اداری :همانطور که در متن تشریح الاقوام آمده، زبان فارسی در دوره گورکانی در سطوح مهم دیوانی و درباری کاربرد گسترده داشت؛ با این حال، زبان‌های منطقه‌ای نیز در سطوح محلی و اجتماعی مورد استفاده بودند .این وضعیت در مناطقی مانند بنگال نیز دیده می‌شد . این استفاده گسترده باعث شد که بسیاری از اسناد اداری و متون فرهنگی در این مناطق به فارسی نوشته شوند.(Alam, 2004; Chatterjee, 2009)
- تأثیر بر ادبیات: ادبیات فارسی در میان نخبگان و افراد تحصیل‌کرده بنگالی رواج داشت . شاعران و نویسندگان بنگالی از ادبیات فارسی الهام می‌گرفتند و حتی در برخی موارد به فارسی شعر می‌سرودند .این تأثیرات در ادبیات بنگالی به خوبی قابل مشاهده است . (Chatterjee, 2009)

۴ . ساختار اجتماعی و اقوام هندو در تشریح‌الاقوام

بخش قابل توجهی از کتاب به بررسی ساختار اجتماعی هندوها اختصاص دارد .اسکینر بر اساس منابع سانسکریت و با کمک متخصصان مذهبی، جوامع مختلف را دسته‌بندی کرده است .این دسته بندی شامل موارد زیر است:

۴-۱ نظام وارنا کاست

برهمن‌ها: طبقه روحانی و بالاترین قشر جامعه، که به زیرگروه‌های مختلفی مانند چوبی و غیره تقسیم می‌شوند.

کشاتریاها: طبقه جنگجو و حاکم، شامل گروه‌هایی نظیر کهتری و میواتی.

ویش‌ها: طبقه بازرگان و کشاورز.

شودرها: طبقه کارگر و پایین‌ترین قشر جامعه، شامل مشاغلی مانند چرمدوز، سفالگر و غیره.

- گروه‌های شغلی: اسکینر به بررسی گروه‌های مختلف شغلی مانند نوازندگان، بازرگانان، و کارگران می‌پردازد و توضیح می‌دهد که چگونه تقسیم کار در هند بر اساس کاست‌ها شکل گرفته است.
- درویشان و فقرا : این بخش به بررسی زندگی روحانیون و درویشان مختلف در هند می‌پردازد و شامل شرح حال شخصیت‌های معروف مانند سنیاسی، بیراگی، و دیگر عارفان و صوفیان است.
- جوامع مسلمان: در بخش دیگری از کتاب، جوامع مسلمان هند نیز مورد بررسی قرار می‌گیرند . اسکینر به بررسی شجره‌نامه حکمرانان اوده و همچنین گروه‌های فقیر مسلمان می‌پردازد .در این بخش، به هفت گروه مختلف از فقرا اشاره شده است :راست‌گویان، زاهدان، صوفیان، شکرگزاران، قانعان، صابران و پرستندگان.(Alam, 2004)

۵ . مشاغل و گروه‌های اجتماعی از نگاه نویسنده کتاب

۵-۱ مشاغل مربوط به معیشت و خدمات

کُنجر :(Kunjhar) میوه فروش یا سبزی‌فروش دوره گرد. این افراد معمولاً با چرخ دستی یا سبد، میوه و سبزیجات را در محله‌ها می‌فروشند.

خشت‌پز :(Kheshtepaz) تولیدکننده خشت. خشت‌ها برای ساخت خانه‌ها و ساختمان‌ها استفاده می‌شوند. این شغل در زمان‌های گذشته بسیار رایج بوده است.

گَندهی :(Gandehi) دباغ یا کسی که با چرم کار می‌کند. این افراد چرم را آماده می‌کنند و از آن محصولات مختلفی مانند کفش، کیف و لباس می‌سازند.

صیقل‌گر :(Sighalgar) جلا دهنده یا صیقل دهنده. این افراد اشیاء فلزی مانند ابزار و ظروف را براق و درخشان می‌کنند.

بهرگام :(Bahrgam) کشاورز یا باغبان. کسی که در زمین‌های کشاورزی کار می‌کند و به کشت و برداشت محصولات مشغول است.

کونچ بند :(Kunchband) سازنده قلم‌مو یا ابزار نظافت. این فرد ابزار لازم برای تمیز کردن نخ و رشته را می‌سازد.

موچی :(Mocho) کفاش یا تعمیرکار کفش. این فرد کفش می‌دوزد یا کفش‌های پاره را تعمیر می‌کند.

خیاط :(Khiyate) کسی که لباس می‌دوزد.

کندر :(Kandar) نانوا یا نان‌پز. این فرد نان را پخته و در اختیار مردم قرار می‌دهد.

دها :(Daha) چوپان یا گله‌دار. این فرد مسئول نگهداری و مراقبت از گوسفندان یا گاوها است.

گازر :(Ghazir) کشاورز. این فرد در کشت و کار زمین مشغول است.

فیل بان :(Philbaan) کسی که از فیل‌ها مراقبت می‌کند. در گذشته فیل‌ها برای باربری، جنگ یا نمایش استفاده می‌شدند و فیل‌بان وظیفه نگهداری از آن‌ها را داشت.

۵-۲ مشاغل مربوط به هنر و سرگرمی

نوارباف :(Nawarbaaf) بافنده نوار. این افراد نوارهای پارچه‌ای تزئینی را می‌بافند که برای لباس‌ها یا وسایل دیگر استفاده می‌شود.

راستکار :(Rashtkaar) بافنده یا تولید کننده صنایع دستی. کسی که نوارهای دستباف یا فرش تولید می‌کند.

زری باف :(Zaribaaf) بافنده پارچه‌های زری. پارچه‌های زری گران‌قیمت و زینتی هستند که با نخ‌های طلا یا نقره بافته می‌شوند.

تبول :(Tabul) بافنده پارچه یا کسی که با نوارهای پارچه‌ای کار می‌کند.

بازیگر :(Nat) هنرپیشه یا بازیگر تئاتر یا نمایش.

بهان متی :(Bahanmati) زنانی که در نمایش‌ها بازی می‌کنند.

بازیگر مار :(Baazigar Mar) مارگیر و نمایش‌دهنده مارها. کسانی که با مارها نمایش اجرا می‌کنند.

ضربی :(Zarbhi) سازنده آلات موسیقی. این افراد سازهای سنتی را می‌سازند.

کپری :(Kapri) طبل‌زن.

بهات :(Bhat) آوازه‌خوان یا نغمه‌سرا.

بندی جان :(Bandiyan) نوازنده یا کسی که موسیقی می‌نوازد.

ویشیا :(Vaishya) نی‌نواز یا رقصنده با نی.

خرس والا :(Kharaswala) خرس‌گردان یا کسی که با خرس‌ها نمایش اجرا می‌کند.

میمون والا :(Maimoonwala) میمون‌گردان یا کسی که با میمون‌ها نمایش اجرا می‌کند.

۵-۳ مشاغل مربوط به دین و نجوم

کگن :(Kagan) ستاره‌شناس یا منجم. کسانی که به مطالعه ستاره‌ها و پیش‌بینی رویدادها می‌پردازند.

۵-۴ مشاغل مربوط به امور مذهبی و اجتماعی

چارج :(Chaarj) درویش یا زاهد. این افراد زندگی ساده و مذهبی دارند.

بهوجکی :(Bhojki) درویش یا زاهد.

داکوت :(Dakot) منجم. کسی که به مطالعه ستاره‌ها و پیش‌بینی رویدادها می‌پردازد.

پاندیت :(Pandit) متخصص علوم دینی هندو، معلم یا عالم.

شاستری :(Shastri) محقق و متخصص علوم دینی هندو.

۵-۵ سایر مشاغل و گروه‌ها

سِکه :(Sekhe) کسی که با سکه و پول کار می‌کند.

وازید :(Vazid) راهنما. شخصی که در مراسم یا اماکن خاص، مردم را راهنمایی می‌کند.

چرن :(Charn) گدا یا دوره گرد.

کرما :(Karma) عمل یا رفتار که در فلسفه هندو به تأثیر عمل بر آینده اشاره دارد.

دهرما :(Dharma) وظیفه اخلاقی یا راه درست زندگی در فلسفه هندو.

ورنا :(Varna) نظام طبقاتی هند.

۵-۶ مشاغل مرتبط با نظام طبقاتی (وارنا)

برهمن :(Brahmin) روحانیون، دانشمندان، معلمان، که دارای جایگاه اجتماعی و مذهبی موروثی بودند. این جایگاه و قدرت در جامعه ایرانی معادل ندارد. زیرگروه‌هایی مانند چوبی نیز خاص این طبقه و نظام بوده‌اند.

چهتری/کهتری :(Kshatriya) جنگجویان، حاکمان و مدیران با مسئولیت‌های نظامی و حکومتی موروثی. در ایران طبقه جنگجو وجود داشته اما نه به صورت موروثی و طبقاتی. زیرگروه‌هایی مانند کهتری و میواتی نیز خاص این طبقه بوده‌اند.

ویش :(Vaishya) بازرگانان، کشاورزان و تجار که به عنوان یک طبقه خاص با محدودیت‌های اجتماعی فعالیت داشتند.

شودر :(Shudra) کارگران و خدمتکاران با محدودیت‌های اجتماعی و موقعیت پست در نظام طبقاتی.

۵-۷ مشاغل حاصل از اختلاط طبقاتی (برن-سنکر)

این مشاغل که از اختلاط طبقات پدید می‌آمدند، دارای نقش‌ها و جایگاه‌های خاصی در جامعه هند بودند و بسیاری از آن‌ها در ایران معادل ندارند:

کگن :(Kagan) طالع‌بینان با وابستگی مذهبی خاص.

چارج (Charaj) و بهوجکی :(Bhojki) درویش‌هایی با آیین‌های هندو.

کپری :(Kapri) نوازندگان طبل در مراسم مذهبی.

داکوت :(Dakut) طالع‌بینان مرتبط با آیین‌های برهمن‌ها.

فیل بان :(Fil Ban) نگه‌دارندگان فیل، در حالی که فیل در ایران شناخته شده بود، نگهداری فیل در مقیاس و سنت هندی منحصر به فرد بود.

بازیگر :(Bazi Gar) هنرمندان و بازیگران با نقش‌های موروثی و مرتبط با طبقه.

بهان متی :(Bhan Mati) هنرمندان زن.

خرس والا :(Khers Wala) نمایش‌دهندگان خرس.

میمون والا :(Maimun Wala) نمایش دهندگان میمون.

بهات :(Bhat) خوانندگان، نسب‌شناسان و مورخان شفاهی با وابستگی طبقاتی قوی.

بندی جان/کلاونت :(Bandi Jan/Kalawant) خوانندگان و نوازندگان با جایگاه اجتماعی خاص.

ویشیا/کنچ :(Veshya/Kanch) رقصندگان با مفاهیم اجتماعی و طبقاتی خاص.

چرن/بنجارا :(Charan/Banjara) تجار دوره‌گرد با ساختار اجتماعی متفاوت از عشایر ایران.

اهیر/دوم :(Ahir/Dom) گله‌داران گاو با آداب و رسوم طبقاتی خاص.

گدریه :(Gadariya) چوپانان با آداب و رسوم خاص گله‌داری.

ودهاک :(Udhak) فروشندگان شیرینی، احتمالاً مرتبط با طبقه در تهیه غذا.

ماگد/جاگه :(Magad/Jagah) نسب‌شناسان با سنت‌های داستان‌گویی طبقاتی.

ملاح :(Mallah) قایقرانان، احتمالاً با سنت‌های طبقاتی خاص.
بهنگی :(Bhangi) رفتگران با موقعیت اجتماعی بسیار پایین در نظام طبقاتی هند.
چمار :(Chamar) چرم‌سازان با موقعیت پست در نظام طبقاتی.
موچی :(Mochi) کفاشان با وابستگی طبقاتی.
دها :(Dha) راهنماهای مسیر با نقشی خاص.
کونچ بند :(Konch Band) سازندگان ابزار تمیز کردن نخ.
کنجر :(Kanjer) سازندگان بادبزن‌های بادی برای تمیز کردن غلات.
باوری :(Bawari) شکارچیان پرنده.
رکها :(Rakha) حمل کنندگان تیر چوبی، با نقشی خاص.
مل :(Mall) کشتی‌گیران با وابستگی طبقاتی.
غلام :(Gholam) برده‌ها، با شرایط برده‌داری متفاوت نسبت به ایران.
حجام :(Hajjam) سلمانی‌ها با مفاهیم اجتماعی/طبقاتی.
باری :(Bari) سازندگان بشقاب از برگ درختان.
جراح :(Jarrah) جراحان با نقش‌های خاص در طبقه.

۵-۸ مشاغل مربوط به اولاد ویشواکارما

این مشاغل مرتبط با صنایع دستی و ساخت و ساز هستند اما همچنان در بستر اجتماعی هند معنا می یابند.

باغبان :(Baghban) باغبان.
کنجره :(Kunjara) فروشنده میوه.
تهتیریا :(Tatheria) سازنده عودسوز.
آهنگر :(Ahangar) آهنگر.
شنک رهه کا :(Shankraka) سازنده زنگ.
جولاه :(Julaha) بافنده.
نوار باف :(Navar Baf) طناب باف.
ریسمان ساز :(Resman Saz) طناب باف.
کمهار :(Kumhar) سفالگر.

خشت پز :(Khesht Paz) خشت پز.

بازید سفال گر :(Bazi D Sefal Gar) سفالگر.

زرگر :(Zargar) زرگر.

مصور :(Mosavvar) نقاش.

چهیپی :(Chhipi) چاپگر پارچه.

خیّاط :(Khayyat) خیاط.

اتو کش :(Atu Kash) سازنده قلاب و چشم.

گل دوز :(Gul Doz) گلدوز.

تنبول فروش :(Tanbul Forush) فروشنده تنبول.

۵-۹ مشاغل متفرقه

وید :(Vaid) پزشک آیورودا با سیستم پزشکی خاص هند.

ستیا :(Satia) چشم پزشک با درمان‌های محلی هندی.

اک ن میل والا :(Kan Mil Wala) تمیز کننده گوش.

کلال :(Kalal) شراب ساز با انواع خاصی از الکل تولید شده در هند.

مینا :(Mina) دزد، در حالی که دزدی در ایران وجود داشت، بافت اجتماعی آن متفاوت است.

راج :(Raj) معمار، بنا با نقش‌های طبقاتی در معماری.

خاط :(Khat) نجار.

گنگاپتر :(Gangaptr) برهمنی که مقام خود را از دست داده و به زائران در گنگ کمک می کند،

شغلی خاص مذهب هندو و جغرافیای هند.

بهروپیه/بهاند :(Bahrupiya/Bhand) کمدین‌ها و سرگرم‌کنندگان با سبک نمایشی خاص.

گازر :(Gazar) رنگرز، مرتبط با کارهای نساجی طبقاتی.

تیلی :(Tili) روغن ساز با انواع منحصر به فرد روغن ها و روش های استخراج.

نت :(Nat) هنرمند، آکروبات، با سنت های منحصر به فرد هنرهای نمایشی هند.

سقا :(Saqa) حمل کننده آب با روش های منحصر به فرد.

کاغذی :(Kaghazi) سازنده کاغذ با صنایع دستی محلی.

آگری :(Agri) تمیز کننده دانه.

نیاریه :(Nariya) کسی که خاکستر و خاک را برای طلا یا نقره جارو می کند.

بیلدار :(Bildar) حفر کننده جوی.

۵-۱۰دسته‌بندی مشاغل بر اساس دستمزد و منزلت اجتماعی

مشاغلی مانند "حکومت کردن" و "درس دادن" برای برهمن‌ها، به طور کلی از منزلت بالاتری برخوردار بودند تا مشاغلی مانند "جاروکش" یا "چرم دوز" برای شودراها.

همچنین، مشاغلی مانند "ملاح" (قایقران) و "کشتی گیر" را می‌توان به عنوان مشاغل با منزلت متوسط در نظر گرفت.

مشاغلی مانند "فاحشه" و "بازیگر" در برخی موارد منزلت پایینی داشتند، در حالی که برخی از آنها (مانند "کلاونت") ممکن بود موقعیت اجتماعی بهتری داشته باشند.

این دسته‌بندی می‌تواند به درک بهتر تفاوت‌های اجتماعی و اقتصادی در آن دوره کمک کند.

۵-۱۱جنبه‌های فرهنگی و مذهبی مشاغل

برخی از مشاغل مانند'' درویش ''یا'' صوفی ''علاوه بر جنبه اقتصادی، جنبه‌های فرهنگی و مذهبی نیز داشتند .این افراد نقش‌های معنوی و اجتماعی مهمی ایفا می‌کردند. (Eaton, 2019) .

مشاغلی مانند *پاندیت* و *شاستری* به طور خاص با دانش دینی و متون مقدس مرتبط بودند. این جنبه‌های فرهنگی و مذهبی، درک عمیق‌تری از نقش مشاغل در جامعه هند فراهم می‌کنند.

۵-۱۲مشاغل مرتبط با دربار و حکومت

مشاغلی مانند'' وزیر''، '' سپهسالار''، '' حاکم ''و'' نواب ''به طور مستقیم با دربار و حکومت مرتبط بودند .این مشاغل از قدرت و نفوذ سیاسی قابل توجهی برخوردار بودند(Alam, 2004) .

شناسایی این مشاغل می‌تواند به درک بهتر ساختار سیاسی و اداری هند در آن دوره کمک کند.

۵-۱۳مشاغل مرتبط با زنان

بهان متی :(Bhan Mati) بازیگران زن. این گروه در اجرای نمایش‌ها، رقص‌ها و سایر هنرهای نمایشی نقش داشتند.

ویشیا/ کنچ :(Veshya/Kanch) رقصنده‌ها و فاحشه‌ها. این زنان اغلب در مراسم‌ها و محافل اجتماعی به اجرای رقص و آواز می‌پرداختند و گاهی نیز به عنوان روسپی فعالیت می‌کردند.

باری :(Bari) سازندگان ظروف و وسایل از برگ. این زنان معمولاً در سطوح پایین‌تر جامعه به این کار مشغول بودند.

محدودیت شغلی: همانطور که اشاره شد، مشاغل زنان در آن دوره بسیار محدود بوده و بیشتر به کارهای خانگی، صنایع دستی و سرگرمی محدود می‌شد.

سرگرمی و اجرا: حضور پررنگ زنان در مشاغل مربوط به سرگرمی و اجرا (بهان متی و ویشیا/کنچ) نشان‌دهنده اهمیت این بخش در جامعه آن زمان است.

صنایع دستی: فعالیت زنان در تولید ظروف و وسایل از برگ (باری) نشان‌دهنده نقش آنان در صنایع دستی و تولید وسایل روزمره است.

وضعیت اجتماعی: وضعیت اجتماعی زنان در آن دوره، به طور کلی پایین‌تر از مردان بود و این امر بر نوع مشاغل و فعالیت‌های آن‌ها تأثیر می‌گذاشت.

نقش‌های خانگی: به طور غیرمستقیم، می‌توان فهمید که زنان علاوه بر مشاغل ذکر شده، به کارهای خانگی و مراقبت از فرزندان نیز مشغول بوده‌اند.

تنوع منطقه‌ای: ممکن است نقش‌ها و مشاغل زنان بر اساس منطقه و طبقه اجتماعی متفاوت بوده باشد، اما کتاب "تشریح الاقوام" بیشتر به مشاغل رایج و شناخته شده اشاره کرده است.

دیدگاه مردسالارانه: متن کتاب از دیدگاه مردانه نوشته شده و ممکن است تمام جنبه‌های زندگی زنان را به طور کامل نشان ندهد.

با توجه به متن کتاب "تشریح الاقوام"، مشاغل اصلی مرتبط با زنان شامل بازیگری، رقصندگی/فاحشگی و ساخت ظروف از برگ بوده است. همچنین، زنان در کارهای خانگی، کشاورزی و صنایع دستی نیز نقش داشتند، هرچند که در متن به طور مستقیم به آن‌ها اشاره نشده است. این مشاغل نشان‌دهنده نقش محدود و تا حدی سنتی زنان در جامعه هند در قرن نوزدهم است.

۵-۱۴مشاغل نامشخص

در لیست ارائه شده، برخی از مشاغل مانند "کانده" ، "دکونچ بن"، "رچما" ،"هیرهتهت"، "سَتهیا/ کحال"، "م هین/مینا"، "گنگا پُوتر"، "گازر"، "ت ییل"، "تن َ"Nat"/، "آگری"، "نیاریه"، "رم نیا"، "زچق سا"، "گندهی"، "ریباری" ، "بیگ"، "لونیا"، "ردبگ"،"مردم" و همچنین "ریباری"، "بیگ"، و "ردبگ" بدون توضیح دقیق شغل آورده شده اند.

۶. کتابی با موضوع مشابه در ایران

در منابعی که در این پژوهش بررسی شده است، نمونه‌ای همزمان با تشریح الاقوام و با همین گستره توصیف اجتماعی به زبان فارسی در ایران شناسایی نشد؛ به این دلیل که در اوایل قرن نوزدهم میلادی دوره قاجار، صنعت چاپ و نشر در ایران هنوز به صورت مدرن توسعه نیافته بود .و از طرفی نویسندگان و مورخان ایرانی در آن دوره، بیشتر به تاریخ‌نگاری وقایع سیاسی، شرح احوال پادشاهان و نگارش متون مذهبی و ادبی می‌پرداختند و کمتر به نگارش آثاری با رویکرد انسان شناسانه و توصیف دقیق مشاغل و طبقات اجتماعی می‌پرداختند.

کتاب *تشریح الاقوام* با رویکرد خاص و تمرکز بر جامعه هند، در شرایط فرهنگی و سیاسی بریتانیا نگاشته شده که با شرایط ایران در آن زمان متفاوت بود. هرچند برخی منابع تاریخی و سفرنامه‌ها می‌توانند اطلاعاتی درباره جامعه و مشاغل ایران در آن دوره ارائه دهند. این منابع عبارتند از: سفرنامه‌های جهانگردان اروپایی: جیمز موریه، شاردن و تاورنیه.

این سفرنامه‌ها توصیفاتی از جامعه ایرانی، مشاغل مختلف، ساختار اجتماعی و زندگی روزمره مردم ارائه می‌دهند، البته توجه به این نکته که این منابع توسط افراد خارجی نوشته شده و دیدگاه متفاوتی نسبت به منابع داخلی داشتند، ضرورت دارد.

تذکرهٔ الامرا، نوشتهٔ حسن حسینی (موفقی)، تاریخ تالیف، ۱۸۳۰ میلادی (۱۲۴۶ هجری قمری)، به معرفی و شرح احوال امرا و شخصیت های برجسته ایرانی می‌پردازد و به طور ضمنی به ساختار اجتماعی و مشاغل آن ها نیز اشاره داشته است، این کتاب نزدیک ترین منبع زمانی به *تشریح الاقوام* از نظر موضوع به حساب می آید، لیکن اصلا به دقت و ظرافت دید تشریح الاقوام نیست.

نتیجه‌گیری

تشریح الاقوام اثر کرنل جیمز اسکینر، منبعی بی‌نظیر برای درک ساختار اجتماعی و تنوع قومی در هند قرن نوزدهم است. این کتاب با ارائه اطلاعات دقیق و جزئی در مورد جوامع مختلف، به درک عمیق‌تری از فرهنگ، تاریخ و تنوع جامعه هند کمک می‌کند. این اثر نه تنها یک سند تاریخی بلکه راهنمایی برای درک پیچیدگی‌های جامعه هند به شمار می‌رود.

در منابع بررسی‌شده، نمونه‌ای دقیقاً همزمان با تشریح الاقوام و با همین گستره و رویکرد توصیفی به زبان فارسی در ایران شناسایی نشد .

سفرنامه‌های جهانگردان اروپایی (به ویژه سفرنامه‌های دوره قاجاریه ایران) منابعی ارزشمند هستند، اگرچه با دیدگاهی متفاوت و غیر تخصصی.

بنابراین به این نتیجه می رسیم که زبان فارسی به عنوان یک زبان میانجی در مراودات فرهنگی و اجتماعی بین جوامع مختلف هند، از جمله مسلمانان و هندوها، نقش مهمی داشته و به تبادل ایده ها، مفاهیم فرهنگی و هنری بین گروه‌های مختلف کمک کرده و باعث ایجاد یک فرهنگ تلفیقی و حتی غنی تر در شبه قاره هند شده است.

آثار ادبی، تاریخی و دینی فارسی، عناصری از فرهنگ ایرانی و اسلامی را با فرهنگ ریشه‌دار هند ترکیب کرده‌اند .در دوران سلطنت‌های مختلف، به ویژه در دوره‌های تیموریان و گورکانیان، به عنوان زبان رسمی در دربارها، ادارات دولتی، و محافل علمی و ادبی مورد استفاده قرار گرفت. (Alam, 2004; Chatterjee, 2009)

این وضعیت باعث گسترش ادبیات فارسی و خلق آثار برجسته‌ای شد که هنوز هم در فرهنگ شبه قاره هند شناخته شده و تأثیرگذار هستند.

شاعران و نویسندگانی مانند امیرخسرو دهلوی، جامی، و اقبال لاهوری آثار مهمی به زبان فارسی خلق کردند که همچنان مورد توجه و مطالعه قرار دارند. فارسی نه تنها زبانی ادبی بود، بلکه در علوم، فلسفه، و پزشکی نیز نقش مؤثری داشت.

دانشمندان و فلاسفه ایرانی و هندی در دوره‌های مختلف، آثار مهمی به زبان فارسی نوشتند که تأثیر بسزایی بر توسعه علوم مختلف از جمله ریاضیات، نجوم و پزشکی داشته است.

تا امروز، زبان فارسی به عنوان یکی از زبان‌های مهم در تاریخ فرهنگی و هنری شبه قاره هند شناخته می‌شود و تأثیر آن در زبان‌های بومی نیز قابل مشاهده است .بسیاری از واژه‌ها و عبارات فارسی در زبان‌های هندی و اردو ریشه دوانده‌اند که این موضوع گواهی بر تأثیر عمیق و ماندگار زبان فارسی بر زبان‌ها و فرهنگ‌های محلی است.

معماری و هنرهایی که در نتیجه گسترش زبان فارسی در هند شکل گرفتند، نشان‌دهنده اوج فرهنگ و تمدن در این منطقه هستند .بناهایی چون تاج محل، نمونه‌ای بارز از تلفیق معماری ایرانی و هندی است که تأثیر زبان و فرهنگ فارسی را به نمایش می‌گذارد. (Eaton, 2019)

کتاب تشریح الاقوام نمونه‌ای ارزشمند از صدها کتاب تاریخی نوشته شده در شبه قاره هند است که نشان از انتخاب اهمیت زبان فارسی برای شرحی مبسوط و موشکافانه از اقوام مختلف هندی و توجه فرهنگی و قوم شناسی جوامع هندی دارد.

این پژوهش، گامی است هر چند کوچک بر صحه گذاریِ این مطلب که زبان فارسی به عنوان یک میراث فرهنگی غنی و پرارزش، اطلاعات و بینش‌های گرانبهایی درباره جامعه هند فراهم کرده است و همچنان به عنوان بخشی جدایی ناپذیر از هویت فرهنگی شبه قاره شناخته می‌شود.

منابع و مآخذ

۱. اسکینر، جیمز(۱۸۲۵)، تشریح الاقوام ، نسخه اصلی تحت شماره27255 ، کتابخانه موزه بریتانیا، قابل دسترسی از طریق سایت بریتیش میوزیوم

۲. .....(۱۸۲۵) ، تشریح الاقوام، تصحیح و تدوین آذرمیدخت صفوی(۲۰۱۴) مرکز تحقیقات فارسی دانشگاه اسلامی علیگر و مرکز تحقیقات فارسی رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران - دهلی نو

3. Alam, Muzaffar. *The Languages of Political Islam: India 1200–1800*. 2004, University of Chicago Press, Chicago, USA.

4. Bayly, C. A. *Rulers, Townsmen and Bazaars: North Indian Society in the Age of British Expansion, 1770–1870*. 1983, Cambridge University Press, Cambridge, UK.

5. Chatterjee, Kumkum. *The Cultures of History in Early Modern India: Persianization and Mughal Culture in Bengal*. 2009, Oxford University Press, New Delhi, India.

6. Eaton, Richard M. *India in the Persianate Age: 1000–1765*. 2019, Penguin Books, London, UK.

7. Truschke, Audrey. *Culture of Encounters: Sanskrit at the Mughal Court*. 2016, Columbia University Press, New York, USA.

۱